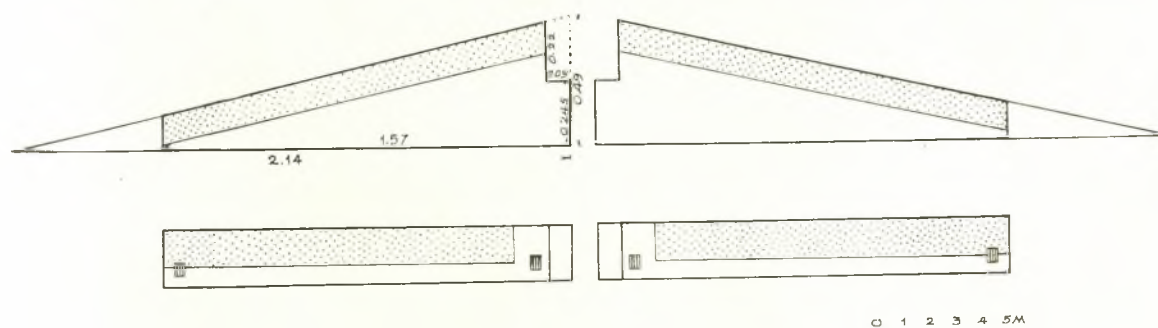

δύο αετωμάτων (εἰκ. 31-32), οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν διάλυσιν τοῦ ἀρχαίου ναΐσκου εἶχον τοποθετηθῆ εἰς τὸ θεμέλιον τῆς βορείου στενῆς πλευρᾶς τοῦ ἀδύτου τοῦ μεταγενεστεροῦ ἑλληνιστικοῦ ναοῦ (πίν. 2γ-γ¹ καὶ εἰκ. 80)¹. Αἱ πλάκες, μήκους 1.47 καὶ 1.40 μ., ὕψους 0.465 μ., ἀνήκουν εἰς ὀρθογώνιον τρίγωνον, μὲ βάσιν 2.14 μ., ὕψος 0.49 μ., ὅσον δηλαδὴ καὶ τὸ ὕψος τοῦ αετώματος, καὶ ἄνοιγμα τῆς περὶ τὴν βάσιν ἐξωτερικῆς γωνίας 13°. Τὸ αέτωμα ἐπομένως εἶχε πλάτος 4.30 μ. περίπου, ὕψος 0.50 μ., κλίσιν δὲ 13° περίπου. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν δύο τυμπάνων ὑπάρχει ὀρθογώνιος ἐγκοπή, ἢ δοκοθήκη, διαστάσεων 0.22×0.18 μ., πρὸς τοποθέτησιν τῆς κορυφαίας δοκοῦ. Τὰ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας λαξεύματα καὶ οἱ δύο τόρμοι ἐχρησίμευσον πρὸς στερέωσιν τῆς πηλίνης ἐπαιετίδος σίμης, τῶν ὁποίων δύο μεγάλα τεμάχια ἀνευρέθησαν (κατάλογος ἀριθ. 20). Ἐκ τοῦ μικροῦ πάχους τῶν ὀρθοστατῶν (0.21 μ.) προκύπτει ὅτι τὸ τύμπανον εἶχε καὶ ἀντιθήματα ὀπισθεν. Ἐκ τῶν πηλίνων τούτων τεμαχίων τῆς ἐπαιετίδος σίμης (πίν. 12 δ) δυνάμεθα

Εἰκ. 32. Σχέδιον εἰκ. 31.

νὰ ὑπολογίσωμεν ἐπίσης τὴν κλίσιν τοῦ αετώματος, ἴσην πρὸς 13° περίπου. Τὸ ὕψος τοῦ αετώματος ἐπομένως ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς βάσεως τοῦ γείσου ἦτο περίπου 1 : 4.36, σχέσις ἰδιαίτουσα εἰς τοὺς ναοὺς τῶν κλασσικῶν χρόνων. Προσέτι ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων συντριμμάτων τῆς κεραμώσεως τῆς στέγης προκύπτει ὅτι αὕτη ἐκαλύπτετο διὰ πηλίνων κεράμων τοῦ κορινθιακοῦ τύπου (ἰδὲ Κατάλογον).² Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μοναδικῶν τούτων κεραμεικῶν εὐρημάτων ὁ ναὸς δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τοὺς περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνους, ἄποψις, ἢ ὁποῖα, ὡς θὰ ἴδωμεν βραδύτερον (κεφ. ἱστορικὸν περιγραμμά), ἐνισχύεται καὶ ἐξ ἄλλων λόγων, κυρίως ἱστορικῶν.

γ'. ΤΟ ΤΕΜΕΝΟΣ

(Πίν. 2 καὶ 7, εἰκ. 38)

Ὁ πρὸς Ν. καὶ ΝΑ. τοῦ ναΐσκου ἱερὸς χώρος περιεκλείσθη κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. ἐντὸς ἰσοδομικοῦ περιβόλου, μερικῶς μόνον σφζομένου (πίν. 2 Α1-Α5-Α6-Α7-α8-α9), ἔχοντος σχῆμα ὀρθογωνίου. Τούτου διατηροῦνται ὀλόκληρος ἢ δυτικὴ πλευρά, μήκ. 11.75 μ. (Α1-Α5, εἰκ. 25), ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας ἀκριβῶς

¹ Ἀνεγνωρίσθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς ἀναστηλώσεως κ. Χ. Μπούρα.

² Μαρμάρινον τμήμα ἀνθεμοτοῦ μετώπου ἠγεμόνος καλυπτῆρος, ὕψ. 0.18 μ., εὐρεθὲν πλησίον τοῦ τάφου Ι,

οὐχὶ μακρὰν τοῦ ναΐσκου (ΠΑΕ 1932, σ. 48, εἰκ. 2, ἰδὲ καὶ Κατάλογον ἀρ. 23) τοῦ 4-3^{ου} π.Χ. αἰ., προέρχεται ἐνδεχομένως ἐκ τούτου, ἕτερον δὲ (Κατάλ. ἀρ. 24) ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν 1952-1955.

τοῦ προνάου καὶ βαίνουσα παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναΐσκου, τὸ ἥμισυ καὶ πλέον τῆς νοτίας πλευρᾶς μήκ. 6.63 μ. (Α5-Α6, εἰκ. 33) μέχρι τοῦ ἐγκαρσίου λίθου Α6, ἐπέχοντος θέσιν ἀριστερᾶς παραστάδος εἰσόδου. Ἀνατολικώτερον, εἰς ἀπόστασιν 2.65 μ. ἀκριβῶς, ἕτερος ὁμοῖος λίθος (Α7, εἰκ. 34) ἀπετέλει τὴν δεξιὰν παραστάδα τῆς εἰσόδου (Α6-Α7). Ἀνατολικῶς τοῦ ναΐσκου διατηρήθη ἐπίσης μικρὸν τμήμα τῆς Β. πλευρᾶς (α8-α9, εἰκ. 35), ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν λίθων συνολικοῦ μήκους 3.49 μ. Ἡ προέκτασις τῆς πλευρᾶς ταύτης συνήντα τὴν Α. μακρὰν πλευρὰν τοῦ ναΐσκου ὀλίγον βορειότερον τῆς προσόψεως τοῦ προνάου καὶ δὲν ἀντεστοίχει πρὸς τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ περιβόλου (πίν. 2 καὶ 7), εὗρισκομένην εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν μετὰ τὴν πρόσοψιν τοῦ ναΐ-

Εἰκ. 33. Ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς νοτίας πλευρᾶς (Α5-Α6) τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου (ἄποψις ἀπὸ Δ.).

σκου. Ἡ Α. πλευρὰ τοῦ τοίχου, ὡς καὶ τὸ ἀνατολικώτερον τμήμα τῆς Ν. πλευρᾶς, ἐξηφανίσθησαν, τὸ μὲν πρῶτον κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀντιστοίχου ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου, τὸ δὲ κατὰ τὴν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καταστροφὴν τοῦ ἑλληνιστικοῦ στυλοβάτου, γενομένην πιθανώτατα κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους (ιδὲ κατωτέρω). Τὴν ὑπαρξιν ὅμως τῆς Α. πλευρᾶς ὑποθέτει ἢ πρὸς Ν. εἴσοδος (πλάτους 2.65 μ.), ἣτις ἄλλως θὰ ἐπερίττευεν, ἐὰν τὸ πρὸς Α. τμήμα τοῦ ἀβάτου ἦτο ἀνοιχτόν. Ἀφ' ἑτέρου ἢ ἐξωτερικὴ κάθετος πλευρὰ τῆς δεξιᾶς παραστάδος Α7 φέρει καταφανῆ λαξεύματα, δηλοῦντα τὴν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σύνδεσιν τοῦ ἐξαφανισθέντος Α. τμήματος τοῦ νοτίου τοίχου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς, ἥτοι τὸ πλάτος τοῦ τεμένους, δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς $6.63 + 0.48 + 2.65 + 3.96 = 13.72$ μ., μετὰ τὴν δυτικὴν παραστάδα Α6 ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς πλευρᾶς¹.

Τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου διατηροῦνται δύο μόνον στρώσεις, ὕψ. 0.58 μ., εἰς τὰ ἐκατέρωθεν τῆς ΝΔ. γωνίας (Α5, εἰκ. 33 καὶ 36) τμήματα καὶ εἰς μῆκος 3.50-4.00 μ.

¹ Σχέσις πλάτους εἰσόδου (2.65 μ.) πρὸς τὸ ἀριστερὸν τμήμα τῆς προσόψεως 2:5, πρὸς τὸ σύνολον 1:5 περίπου.

(ὕψος ἐκάστου δόμου 0.29 μ.), μία δὲ σειρὰ περαιτέρω (εἰκ. 25, 34-35). Εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ἐπιμήκων δόμων καλῆς ποιότητος ἀσβεστολίθου, πλάτ. 0.48 μ., μήκ. 1.30-2.00 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ὀριζοντίας ἐπιφανείας ὑπάρχουν ἀβαθεῖς τόρμοι (μοχλοβόθρια) πρὸς στήριξιν τοῦ μοχλοῦ κατὰ τὴν περιστροφὴν τοῦ λίθου πρὸς τοποθέτησίν του. Ἡ ἐξωτερικὴ

Εἰκ. 34. Αἱ παραστάδες τῆς εἰσόδου (Α6-Α7) ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς. Δεξιᾶ τὰ λείψανα καλύβης (ἄποψις ἀπὸ Α.).

πλευρὰ μέχρι τοῦ ἡμίσεος τοῦ κατωτέρου δόμου εἶναι ἐπιμελῶς εἰργασμένη διὰ βελόνης, αἱ ἄκμαι τῶν λίθων εὐθεῖαι καὶ οἱ ἄρμοι μὲ καλὴν συναρμογὴν (εἰκ. 33, 36). Ἐκατέρωθεν τῆς ἀκμῆς τῆς ΝΔ. γωνίας διακρίνεται εἰσέτι κάθετος ταινιωτὴ λάξευσις, τελευ-

Εἰκ. 35. Τὸ ΒΑ. τμήμα (α8-α9) τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου (ἔμπροσθεν).

τῶσα εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους τοῦ κατωτέρου λίθου, λίαν συνήθης εἰς τοὺς πύργους ἰδίᾳ τῶν ἀκροπόλεων τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ ἐξῆς. Τὸ κατώτερον ἥμισυ τῆς πρώτης στρώσεως, ἀδρότερον εἰργασμένον, δὲν ἦτο ὀρατόν, ἐπέχον θέσιν θεμελίου. Ἀντιθέτως ἢ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου, ἢ πρὸς τὴν αὐλήν, ἀφέθη ἀλάξευτος, μὴ οὔσα

όρατή (εικ. 37). Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ περικλείστου χώρου τῆς αὐλῆς ὑπερεῖχεν αἰσθητῶς τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐδάφους, ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν εὐθυνητήριαν τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ ναΐσκου (τομὴ Β-Β'). Ἐπειδὴ δὲ τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς καὶ ἡ εὐθυνητήρια τοῦ ναΐσκου παρέμειναν ἀμετάβλητα καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐξωτερικοῦ τετραγώνου ἑλληνιστικοῦ περιβόλου (Β1-Β4) καὶ τῶν στοῶν (β1-β4), ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ ὕψος τοῦ τοιχοβάτου β (τομὴ Β-Β'), ἐνθα πατεῖ ὁ ὀρθοστάτης (ἰδὲ καὶ κατ. σ. 53-4), διότι ἄλλως ἤθελεν ἀποκρυβῆ τμημα τῆς ἀνωδομίας τοῦ ναΐσκου, ἔπεται ὅτι τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς ὑπερεῖχε τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐδάφους πρὸς βορρᾶν μὲν τῆς εἰσόδου (πίν. 2, Α6-Α7) ὅσον τὸ ὕψος τῶν δόμων δ, γ, β, τοῦ ἑλληνιστικοῦ τοίχου (τομὴ Β-Β', εἰκ. 43) ἦτοι κατὰ 1.08 μ., κατὰ δὲ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν ὅσον τὸ ὕψος τῶν δόμων

Εἰκ. 36. Τμημα τῆς δυτ. πλευρᾶς τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου.

ε, δ, γ, β (τομὴ Α-Α'), ἦτοι 1.50 μ. περίπου. Τοῦτο βεβαίως ὑποθέτει ὑπαρξιν μικρᾶς κλίμακος ἢ κεκλιμένου ἐπιπέδου πρὸ τῆς εἰσόδου ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ὅπερ ἐξηγεῖ τὴν παρουσίαν τῶν δύο παραστάδων, τοποθετημένων κατὰ 1.30 μ. ἀνατολικώτερον τοῦ ἐκ Β. πρὸς Ν. ἄξονος τοῦ ὀρθογωνίου τεμένους. Ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἐγκαρσίως τοποθετημένοι λίθοι Α6 καὶ Α7 τῶν παραστάδων εὐρίσκονται κατὰ χώραν, ἐνσωματωθέντες βραδύτερον ἐντὸς τῆς νοτίας θεμελιώσεως τοῦ ἑλληνιστικοῦ

στυλοβάτου, προκύπτει τόσον ἐκ τῆς συμμετρικῆς προεκβολῆς αὐτῶν πρὸς Β, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἀντιστοιχίας τῶν ὑπαρχόντων λαξευμάτων εἰς τὰ σημεῖα συνδέσεως τῶν ἐγκαρσίων λίθων μετὰ τῶν παρακειμένων τοίχων.

Μεταξὺ τῶν λίθων τούτων ὑπῆρχε κλίμαξ ἢ κεκλιμένον ἐπίπεδον, βάθους ἴσου πρὸς τὸ μῆκος τῆς παραστάδος Α6 (2.60 μ.), ἐπαρκοῦντος πρὸς ἀνάπτυξιν κλίμακος ὕψους 1.10-1.50 μ. περίπου. Ἄναμφιβόλως λοιπὸν τὸ δάπεδον τοῦ τεμένους, περικλειόμενον ὑπὸ τοῦ ὀρθογωνίου ἰσοδομικοῦ περιβόλου, ὑπερεῖχε τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐδάφους ὑπὲρ τὸ ἐν μέτρον. Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου ἐπομένως, ἔνεκα τοῦ μεγάλου πλάτους (2.65 μ), δὲν ἐφράσσετο διὰ θύρας, ἀλλὰ παρέμενεν ἀνοικτόν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ τεμένους (εἰκ. 38) δὲν ἐτοποθετήσαμεν οὔτε θύραν οὔτε ὑπέρθυρον, τὸ δὲ ὕψος τούτου ὑπελογίσαμεν μικρότερον τῶν 2 μ., ὅπερ προκύπτει καὶ ἐκ πληροφοριῶν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως περὶ τῶν τεμενῶν ἐν γένει (ἰδὲ σ. 46 καὶ ὑποσ. 1).

Ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ περιβόλου (Α1 καὶ εἰκ. 25), ἀποκεκρουμένος κατὰ τὴν πλευρὰν τὴν ἐστραμμένην πρὸς τὸν θεμέλιον λίθον τοῦ προνάου, εὐρίσκεται ὀλίγον βαθύτερον τοῦ τελευταίου τούτου, ἔνεκα τῆς ἐδαφικῆς κατωφερείας προφανῶς, ἄνευ ὀργανικῆς συνδέσεως μετὰ τοῦ ναοῦ. Τῆς ΒΑ. πλευρᾶς τοῦ περιβόλου οἱ σφζόμενοι τρεῖς λίθοι α8-α9 (εἰκ. 35) ἀνήκουν εἰς τὴν κατωτέρα στρωσίν, πλάτ. 0.49-0.52 μ., ἀποτελοῦσαν τὴν θεμελίωσιν τοῦ τοίχου, διότι μόνον ἡ ἄνω ὀρι-

ζοντία ἐπιφάνεια μετὰ τῆς παρακειμένης ἐξωτερικῆς ἀκμῆς εἶναι καλῶς εἰργασμένη. Τῆς στρώσεως ταύτης τὸ πρὸς τὸν ναῖσκον τμήμα ἐξηφανίσθη κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ. Οἱ λίθοι παραμένουν ἀσύνδετοι μεταξύ των, ἢ πρὸς τὴν αὐτὴν ἐστραμμένη πλευρὰ ἀνώμαλος ἐπίσης, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας διακρίνονται οἱ ἀβαθεῖς τόρμοι τῆς γομφώσεως τοῦ ὑπερκειμένου δόμου τοῦ τοίχου. Ἄλλ' ὀπωσδήποτε ἡ ποιότης τοῦ λίθου, τὸ πλάτος καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν λιθοπλίνθων μαρτυροῦν ὅτι οἱ τρεῖς οὗτοι δόμοι ἀνήκουν εἰς τὸν ἰσοδομικὸν περιβόλον.

Ὁ περιβόλος λοιπὸν οὗτος παρουσιάζει μερικὰς ἀξιοσημειώτους ἰδιορρυθμίας, ἧτοι

Εἰκ. 37. Ἡ ΝΔ. γωνία τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου (δεξιᾶ). Ἀριστερᾶ τὸ θεμέλιον τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ στυλοβάτου.

τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ ναῖσκου δύο τμήματα τῆς Β. πλευρᾶς δὲν εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς, ἀλλὰ τὸ ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ τμήμα πίν. 7 Α2 - Α8 κεῖται βορειότερον τοῦ δυτικοῦ. Προσέτι, ἐνῶ ὁ κύριος ἄξων τοῦ ναοῦ εἶναι ὁ ἐκ Β. πρὸς Ν., ὁ ἄξων τοῦ περιβόλου εἶναι κάθετος πρὸς ἐκεῖνον, μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α. Ἐπὶ πλέον ἡ θέσις τοῦ ναῖσκου, περιοριζομένου σχεδὸν εἰς τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ τεμένους καὶ οὐχὶ εἰς τὸ κέντρον, μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἀπετέλει οὗτος τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς λατρείας, ἀλλ' ἡ περικλειομένη ἐντὸς τοῦ περιβόλου αὐλή, διαστάσεων 11.75 × 13.72 μ. Ἡ εἴσοδος ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου εὐρίσκειται αἰσθητῶς ἀνατολικώτερον τοῦ ἄξονος, πιθανώτατα διότι ἐκ τοῦ σημείου τούτου ὁ ναῖσκος ἦτο ὄρατος καὶ κατὰ τὰς δύο βασικὰς πλευρᾶς, μὲ ὄψιν 3/4 περίπου (εἰκ. 38)¹. Τὸ γεγονός ὅμως, ὅτι ἀμφοτέρων τῶν σημείων τούτων ἡ θέσις ἠδύνατο νὰ μετατεθῆ ἀντιστοίχως, ἦτοι ὁ μὲν ναὸς νὰ τοποθετηθῆ ἐπὶ τῆς ΒΑ. πλευρᾶς, ἡ δὲ εἴσοδος ἐπὶ τῆς ΝΔ., ἐν συνδυασμῶ μὲ ὅσα θὰ διαπιστώσωμεν

¹ Ἐπὶ τῇ βίσει τοῦ σχεδίου κατόψεως προκύπτει ὅτι ὁ ἰστάμενος εἰς τὸ μέσον τῆς εἰσόδου τοῦ τεμένους θεωρεῖται τὸ μέτωπον τοῦ ναῖσκου ὑπὸ ὀπτικὴν γωνίαν τριπλασίαν τῆς ὀπτικῆς γωνίας, ἐχούσης βᾶσιν τὴν μακρὰν

πλευρὰν τούτου. Περὶ τοῦ τονισμοῦ τῆς γωνίας προσόψεως εἰς βάρος τῆς ἐτέρας ἰδὲ Ι. ΚΟΝΤΗΝ, Αἱ ἑλληνιστικαὶ διαμορφώσεις τοῦ Ἀσκληπείου τῆς Κῶ, 1956, σ. 13 κ.έξ.

κατωτέρω, ἐνισχύει τὴν γνώμην ὅτι λόγοι σοβαροί, καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ὀπτικῶν ἐντυπώσεων, ἐπέβαλον τὴν κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, εἰς ὃ εὐρίσκεται, τοποθέτησίν του.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἰδιορρυθμίαι κατανοοῦνται μόνον, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐξόχως ἱερὰ σύμβολα, συνδεόμενα ἀπὸ παναρχαίων χρόνων μὲ τὴν λατρείαν, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των δὲ ἀμετακίνητα, εὐρίσκοντο πιθανώτατα πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἱεροῦ χώρου καὶ οὕτως ἐπέβαλον τὴν μορφήν ταύτην καὶ τὴν πρὸς Α. ἀνάπτυξιν τοῦ τεμένου, ὡς καὶ τὴν πρὸς τὰ ΒΔ. μετατόπισιν τοῦ ναύσκου. Προφανῶς ὁ ναὸς κατεσκευάσθη οὐχὶ χάριν αὐτῆς τῆς λατρείας τοῦ Διός, ἀλλὰ πρὸς βοήθητικὴν χρῆσιν, ἵνα στεγάσῃ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, τὰ σκεύη τῆς λατρείας καὶ τὰ ποικίλα πολύτιμα ἀναθήματα¹, ἔναντι

Εἰκ. 38. Ἀναπαράστασις τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας Ε' περὶ τὰ μέσα τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. (σχέδιον Β. Χαρίση).

ἀκριβῶς τῆς καταργηθείσης καλύβης, ἣτις πιθανῶς ὑπῆρξεν ἐν τῶν καταλυμάτων τῶν ἱερέων, τῶν περιφήμων Σελλῶν. Ὅτε δέ, ὀλίγον βραδύτερον, παρέστη ἀνάγκη νὰ προστατευθοῦν τὰ ἱερὰ σύμβολα τῆς λατρείας διὰ λιθίνου περιβόλου, διὰ νὰ περιλάβῃ καὶ ταῦτα ἐντὸς τοῦ ἀβάτου χώρου, ἢ ἔλλειψοειδῆς καλύβη διελύθη, οἱ δὲ ἡμίχωστοι καὶ

¹ Ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ π.χ. ἀναφέρει (I 46) ὅτι ὁ Κροῖσος ἔστειλεν εἰς Δωδώνην, ὡς καὶ εἰς Δελφοὺς (I 50), ἀπεσταλμένους, ἵνα ἐρωτήσῃ τὸν θεὸν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀνακαιτίσεως τῆς ἀξαναομένης δυνάμεως τῶν Περσῶν, καὶ ἐκ δευτέρου, ἵνα πληροφορηθῇ ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατ' αὐτῶν. Πιθανῶς ἐκ τῶν δώρων τοῦ Κροῖσου προέρχεται καὶ ὁ κατὰ τὸ 1955 ἀνευρεθεὶς χρυσοῦς λέων ἐκ λεπτοῦ περιτμήτου ἐλάσματος (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρ. 1955, σ. 56, εἰκ. 52, καὶ BCH 80, 1956, σ. 300, εἰκ. 2) λυδικῆς μάλλον παρά περσικῆς τέχνης τοῦ 6^{ου} π.Χ. πιθανῶς αἰῶνος. Ὁ ἐκδώσας θεωρεῖ τοῦτο περσικῆς τέχνης τῆς ἀχαιμενιδείου ἐποχῆς (ΠΑΕ 1955, σ. 169-170), συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ καθηγ. Ρ. ΑΜΑΝΔΡΥ, ὁ ὁποῖος ὑποθέτει ὅτι μετεφέρθη εἰς Δωδώνην ὑπὸ Ἕλληνα μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Περσῶν κατὰ τὸ ἔτος 480-479 π.Χ., Antike

Kunst (Olten/Schweiz) 1958, I, σ. 10 καὶ ὑποσ. 11, πίν. 7, 1. Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸ εἰς Δελφοὺς ἀνάθημα τοῦ Κροῖσου ἦτο βᾶθρον ἐκ χρυσοῦν πλίνθων, ἐφ' οὗ ἴστατο λέων χρυσοῦς, συμβολίζων τὸν λέοντα, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν παράδοσιν ἐφύλαττε τὸ τεῖχος τῶν Σάρδεων. (Πρβλ. ἕτερα παρόμοια λυδικὰ ἐκ Σάρδεων τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰ. μὲ ἰσχυρὰν περσικὴν ἐπίδρασιν, Η. BOSSERT, Alt-Anatolien, πίν. 29, εἰκ. 168-173 καὶ ἕτερον, τὸ Ἔργον 1956, σ. 66, περσικῆς ὁμοίως τέχνης.) Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίσης ἔπεμψαν εἰς Δωδώνην ἱερὰν θεωρίαν, μὲ θυσίας καὶ πολλὰ δῶρα, πρὸς κόσμησιν τοῦ ἔδους τῆς Διώνης (ΥΠΕΡΒΕΙΑΗΣ, Ὑπὲρ Εὐξενίππου 24-25, πρβλ. καὶ ΔΗΜΟΣΘ. Κατὰ Μειδίου 53). Περὶ τῶν πολλῶν ἀναθημάτων εἰς τὸ Ἱερόν ΠΟΛΥΒΙΟΣ IV 67. SERV. εἰς VERG. Aen. III 466.

καθέτως τοποθετημένοι λίθοι, οἱ προστατεύοντες τὴν βάσιν τοῦ βορείου τοιχώματος ταύτης, ἐκαλύφθησαν ἐντὸς τῶν τεχνητῶν ἐπιχώσεων τοῦ περικλείστου χώρου τῆς αὐλῆς πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ κατωφεροῦς καὶ ἀνωμάλου ἐδάφους.

Ἐνεκα τῆς ἐκ τῶν ἐπιχώσεων δημιουργηθείσης διαφορᾶς ὕψους τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ πρὸς Ν. κατωφεροῦς ἐδάφους κατεσκευάσθη εἰς τὸ σημεῖον τῆς εἰσόδου, τῆς πρὸς τὸν ἄξονα τῆς κοιλάδος καὶ τῆς πορείας τοῦ θεατοῦ, μικρὰ κλίμαξ ἢ κεκλιμένη πρόσβασις, ὀδηγοῦσα εἰς τὸν ἀνυψωθέντα ἄβατον χώρον, ἀπέναντι τῆς ἱερᾶς δρυός. Τοιουτοτρόπως ἡ λατρεία ἐν Δωδώνῃ, πρὸ αἰώνων ἀσκουμένη ὑπαιθρίως, ὑπὸ τὴν ἱερὰν φηγὸν καὶ πλησίον τῆς ναΐας πηγῆς, ἀπέκτησε διὰ πρώτην φορὰν τὸ πρῶτον οἰκοδόμημά της, τὸν ναΐσκον καὶ τὸ τέμενος, δύο στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποτελέσουν εἰς τὸ ἐξῆς τὸ ἀρχικὸν κύτταρον τοῦ λατρευτικοῦ οἰκοδομήματος, συστατικὰ ἀμετάβλητα καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ Ἱεροῦ.

Ὁ εἰσερχόμενος διὰ τῆς εἰσόδου (εἰκ. 38) εὐρίσκετο παρευθὺς ὑπὸ τὸ φύλλωμα τῆς ὑψικόμενου καὶ προσηγόρου δρυός (Αἴσχ. Προμ. 829, πρβλ. καὶ Οἰ. Ὀδύσσ. ξ 327 = τ 296), τῆς ὑπερτάτης θεότητος, κατοικούσης δ' ἐν πνυμένῃ φηγῷ (Ἡσίοδ. ἀπόσπ. 134) καὶ ἦκουε μετὰ θρησκευτικοῦ δέους τοὺς ψιθύρους τῆς πατρώας καὶ πολυγλώσσου δρυός (Σοφ. Τραχ. 171, 1168), ἧς τὰ μαντεύματα ἐξήγγελλον εἰς τοὺς εὐσεβεῖς προσκνητὰς τὴν θεῖαν βούλησιν. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ σημείου ὁράσεως καὶ τῆς πορείας τοῦ θεατοῦ, προσέτι δέ, ἵνα μὴ ὁ ναός, ὁρῶμενος διαγωνίως, καὶ τὸ ἱερὸν δένδρον εὐρίσκωνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος, ὥστε νὰ ἀποκρύπτηται ἐκεῖνος ὑπὸ τοῦ δένδρου, ἐτέθη ὁ ναὸς δυτικώτερον, μὲ κατεύθυνσιν μετὰ τῆς πρὸς ΝΑ. ἱερᾶς δρυός καὶ τῆς πρὸς Ν. ἀναπτυσσομένης στενομήκου κοιλάδος.

Ὁ οὕτω διαμορφωθείς λατρευτικὸς χώρος εἶναι ὁ συνήθης τύπος τῶν ὑπαιθρίων Ἱερῶν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν ἤδη χρόνων καὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν¹, ὅστις διετηρήθη, ὡς εἶναι φυσικόν, καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἰδίᾳ δὲ εἰς ἀγροτικοὺς καὶ ἀποκέντρους τόπους λατρείας ἢ ἐκεῖ ὅπου ἡ φύσις τῆς λατρείας ἀπῆτει τὴν διατήρησιν τοῦ τύπου². Διότι ἡ ὑπαιθρὸς μορφή τῆς λατρείας ἐν Δωδώνῃ ἀπῆτει χώρον ἄβατον

1 Πρβλ. τὸ ὑπὸ τὸ Τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνας ἀρχαιότερον ἐν Ἑλλάδι γνωστὸν Ἱερὸν ὑστερομυκηναϊκῶν χρόνων, ἀποτελούμενον ἐξ ὀρθογωνίου περιβόλου μὲ εἴσοδον πρὸς Β. καὶ ναΐσκον ἐντὸς τούτου, Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, ΑΔ 1930/31, Παράρτ. σ. 18 κ.ἐξ., εἰκ. 4, τοῦ αὐτοῦ, Eleusis, 1934, σ. 17, εἰκ. 2 καὶ σ. 60, τοῦ αὐτοῦ, Archiv für Religionswissenschaft 32, 1935, σ. 52 κ.ἐξ. G. MYLONAS - K. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, AJA 37, 1933, σ. 271 κ.ἐξ. M. NILSSON, G. Gr. Rel. I², σ. 340 εἰκ. 5. W. DINSMOOR, ἔ.ἀ. σ. 24 εἰκ. 10. Ἐναλόγουσ παραστάσεις ἱεροῦ δένδρου μετὰ περιβόλου ἀπαντῶμεν εἰς τὴν γραπτὴν σαρχοφαγὸν τῆς Ἀγ. Τριάδος ὡς καὶ ἐπὶ τῶν χρυσῶν δακτυλίων τῆς Κνωσοῦ καὶ τοῦ Βερολίνου, M. NILSSON, ἔ.ἀ. πίν. 13, 2. 4, ἰδίᾳ δὲ Min. Myc. Religion, 1950, σ. 256 εἰκ. 123, σ. 266 εἰκ. 30. A. PERSSON, The Religion of Greece in Prehistoric Times, εἰκ. 15 καὶ εἰκ. 20, 6, σ. 60 κ.ἐξ., 67 κ.ἐξ. A. EVANS, The Palace of Minos I, σ. 160, εἰκ. 115.

Πιθανῶς τὸ δεύτερον κατὰ σειρὰν Ἱερὸν τῆς Ἡρας Σάμου (μέσα 9^{ου} π.Χ. αἰ.) περιελάμβανε τέμενος καὶ μικρὸν ναόν, E. BUSCHOR, AM 55, 1930, σ. 11 κ.ἐξ. πρβλ. καὶ W. DINSMOOR, ἔ.ἀ. σ. 40.

2 W. DINSMOOR, αὐτόθι. LEHMANN - HARTLEBEN, ἔ.ἀ. σ. 27. Τοιαύτην μορφήν εἶχον καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντα ἀγροτικά ἱερά, ὡς τὸ τοῦ Λυκαίου Διὸς ἐπὶ τοῦ ὄρους Λυκαίου τῆς Ἀρκαδίας, Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, ΑΕ 1904, σ. 153 κ.ἐξ., ὁ ἀρχαιότερος ναὸς τῆς Ἀφαιίας Αἰγίνης, τοῦ ὁποίου τὸ τέμενος ἐπιβεβαιοῦται ἐπιγραφικῶς (καὶ τῶροσ|ς περι[ε]ποιήθη), A. FURTWÄGLER, Aegina, σ. 2, 3-4, 154, 367, 481-2, εἰκ. 401, τὸ Ἱερὸν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης ἐν Πριήνη, TH. WIEGAND, κλπ., Priene, σ. 147, εἰκ. 119, πρβλ. καὶ R. MARTIN, Agora, σ. 528-29, εἰκ. 79, τῆς Λυκοσούρας, Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, ΑΕ 1912, σ. 142 κ.ἐξ. καὶ F. ROBERT, Thymélé, σ. 213-14 καὶ 219, τῆς Ἀθηνᾶς εἰς Βουνὶ Κύπρου, WESTHOLM, Swed. Cyrp

περικλειόμενον διὰ περιβόλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἱερὸν δένδρον καὶ πιθανῶς βωμός. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως προσετέθησαν οἱ πρῶτοι ταπεινοὶ ναοὶ πρὸς φύλαξιν τῶν πολυτίμων ἀναθημάτων καὶ προστασίαν τοῦ λατρευτικοῦ ξοάνου τῆς θεότητος, ὡς τοῦτο ἀρχαιότατα ἤδη συνέβη εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου.

Ἄλλ' ἐν Δωδώνῃ ἡ πρώτη ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωσις τοῦ λατρευτικοῦ χώρου δὲν ἠκολούθησεν ἀκριβῶς τὴν κανονικὴν ἐξέλιξιν τῶν πρωτογόνων ὑπαιθρίων Ἱερῶν, διότι, ἐὰν ἐκ τοῦ περιγραφέντος ἱεροῦ ἀφαιρέσωμεν τὸν ναῖσκον, ὁ ἰσοδομικὸς περίβολος μὲ τὴν τεθλασμένην βόρειον πλευράν του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ αὐθύπαρκτος, ἀλλὰ προϋποθέτει ἀναγκαίως τὸν ναόν, ὁ ὁποῖος πράγματι εἶναι ἀρχαιότερος ἐκείνου (ἀνωτ. σ. 27). Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔλλειψοειδὴς καλύβη προϋπήρξε τοῦ περιβόλου, ἡ δὲ ἀρχαιότερα ἀρχιτεκτονικὴ κατασκευὴ ἀποδεικνύεται ὁ ναῖσκος, ἐκ τοῦ ὁποίου πιθανώτατα ἢ καὶ ἐκ συγχρόνου τινὸς βωμοῦ ἀχρηστευθέντες λίθοι παρελήφθησαν εἰς τὴν καλύβην, συνηγάγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἐν μέρει σύγχρονος τῆς καλύβης ναὸς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου. Ὑπῆρχε λοιπὸν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν περὶ τὴν ἱερὰν δρῦν ἴσταντο μόνον ὁ ναὸς καὶ μερικαὶ προχείρως κατεσκευασμένοι καλύβαι, καταλύματα τῶν ἱερέων καὶ πρὸς φύλαξιν ἀναθημάτων, βραδύτερον δὲ προσετέθη πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ ὁ περίβολος. Οὗτος δὲν φαίνεται νὰ ἦτο πολὺ ὑψηλός, διότι οἱ ὑπεράνω ἰσοδομικοὶ λίθοι δὲν συνεδέοντο πάντοτε διὰ γόμφων, ὅπερ ἄλλως συμφωνεῖ καὶ μὲ τὰς πληροφορίας τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, ἐξ ὧν προκύπτει ἡ χρῆσις χαμηλοῦ τεμένους¹.

Ποία ἦτο ἡ προγενεσττέρα μορφή τοῦ Ἱεροῦ καὶ πῶς ἐφυλάσσετο ὁ ἱερὸς χώρος μὲ τὴν δρῦν, οὐδεμίαν ἄμεσον ἀπάντησιν ἔδωσαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι. Ἐκ τῆς γραπτῆς ὅμως παραδόσεως καὶ τῶν κινητῶν εὑρημάτων τοῦ Ἱεροῦ ἐξάγεται μετὰ βεβαιότητος τὸ συμπέρασμα, ὅτι παλαιότερον καὶ μέχρι τῶν τελευταίων γεωμετρικῶν χρόνων τοῦλάχιστον τὸ κέντρον τῆς λατρείας, ἡ δρῦς, περιεκλείετο ἐντὸς σειρᾶς χαλκῶν τριπόδων μετὰ λεβήτων πέριξ τοῦ ἱεροῦ δένδρου ὡς τεμένους (ἰδὲ κεφ. Ε'). Ἐκ τούτου κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰ. διεμορφώθη ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τοῦ ὀρθογωνίου τεμένους μετὰ τοῦ ναοῦ, σχῆμα ἐξεληχθὲν περαιτέρω κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα

Εξρ. 3, 1937, σ. 210 κ. ἐξ., σ. 225. E. GJERSTAD, Opuscula Archaeologica III, 1944, σ. 50, εἰκ. 17 καὶ εἰκ. 42, αὐτόθι καὶ ἄλλα παραπλήσια παραδείγματα, εἰς Τήνον (Θεσμοφόριον;), ἰδὲ ἀνωτ. σ. 38, ὑποσημ. 2. Παραπλήσια ἐπίσης ἦσαν τὰ Ἱερά τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης τῆς Μεγαλοπόλεως (ΠΑΥΣΑΝ. VIII 31, 5), τὸ τέμενος-ἄλλος ὑπεράνω τοῦ μεγάρου τῆς Δήμητρος εἰς Λυκόσουραν (ΠΑΥΣ. VIII 37, 10), τὸ δεξιῶν τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Μνηκηνῶν πρὸς Ἄργος Ἱερόν (αὐτ. II 18, 3). Ἐπίσης ὁ ΟΜΗΡΟΣ ἀναφέρει τοιαῦτα ὑπαίθρια ἱερά, παραλλήλως πρὸς τοὺς ναοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Τροίαν καὶ Δελφούς, τῆς Ἀθηνᾶς εἰς Τροίαν καὶ Ἀθήνας (ὁ τελευταῖος ἴσως παρεμβολὴ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου).

1 Τὸ μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου ἐν Λεβαδείᾳ περιεβάλετο ὑπὸ χαμηλῆς κρηπίδος, ἐν κύκλῳ... λίθου λευκοῦ, ὕψους κατὰ τι μικροτέρου τῶν δύο πήχεων, διαμέτρου ὅσον μικρὰ ἄλλως (ΠΑΥΣΑΝ. IX 39, 9), τὸ τέμενος τοῦ Λυκαίου Διὸς τῆς Ἀρκαδίας ἦτο ἐπίσης χαμηλόν, ἐφ'

ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσπηδήσῃ ἐντὸς αὐτοῦ θήραμα, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀπηγορεύετο νὰ καταδιώξῃ ὁ κνηγός (ΠΑΥΣΑΝ. VIII 38, 6). Εἰς μοναδικὴν γραπτὴν παράστασιν ἐπὶ ἐρυθρομόρφου ἀγγείου ἐκ Γέλας, ὀλίγον πρὸ τῶν μέσων τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰ., εἰκονίζεται ἱερὸν δένδρον ἐντὸς ὑπαίθριου Ἱεροῦ, περιβαλλομένου ὑπὸ ὑψηλοῦ μᾶλλον περιβόλου μετὰ θύρας, πρὸ τῆς ὁποίας ὁ Διόνυσος καὶ ὁ θίασός του, M. NILSSON, G. Gr. Rel. I², πίν. 35, 1. Περὶ τῆς εὐρείας ἐπιβιώσεως τοῦ τύπου τῶν ὑπαίθρων ἱερῶν μὲ τὸ ἱερὸν δένδρον κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, πρβλ. M. NILSSON, G. Gr. Rel. I², σ. 209 κ. ἐξ., ὡς καὶ τὰς παραστάσεις τοιοχογραφικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀναγλύφων, M. ROSTOWZEW, RM 26, 1911, σ. 1-160. Περὶ τῆς διατηρήσεως ἰχνῶν δεινρολατρείας κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους μέχρι σήμερον, Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, 1948, Α2, σ. 275. M. NILSSON, ἔ. ἀ. σ. 209, 8. Α. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Οἱ Σαρακατσάνοι, Ἀθήνα, ΙΑ, 1957, σ. ρμα'.

Ἡ λιθίνη μορφή λοιπὸν τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ ναῖσκου, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ περιβόλου εἶναι κατὰ πολὺ παλαιότερα, ἐξικνουμένη μέχρι τῶν ἐσχάτων γεωμετρικῶν χρόνων τοῦλάχιστον.

δ'. Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΝΑΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ

Ἡ ἐξαφάνισις παντὸς ἀρχιτεκτονικοῦ λειψάνου ἐκ τῆς ἀνωδομίας τοῦ ναοῦ (πλὴν τῶν κεραμεικῶν) δὲν ἐπιτρέπει νὰ συναγάγωμεν βέβαια χρονολογικὰ συμπεράσματα. Ἐξ ἄλλου οἱ πελεκόμορφοι σύνδεσμοι τῆς εὐθυνηγρίας (εἰκ. 23, 29α), ἀποτελούμενοι ἐκ σιδηροῦ πυρῆνος καὶ μολυβδίνου μανδύου, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς σφύρας λαμβάνει σχῆμα διπλοῦ πελέκεως, εἶναι μὲν συνήθεις εἰς τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους¹, ἀλλ' ἀπαντοῦν καὶ πολὺ βραδύτερον μέχρι τῶν προχωρημένων ἐλληνιστικῶν². Ὅπωςδὴποτε ὁμοίως ὁ ναὸς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου, ὅστις, ἔνεκα τῆς καλῆς τεχνικῆς τῶν ἰσοδομικῶν λίθων καὶ τῆς καθέτου ταινίας ἐκατέρωθεν τῆς ΝΔ. γωνίας, δύναται νὰ χρονολογηθῆ ἐντὸς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. Ἰδιαίτερος εἰς τὴν Ἡπειρον, ὅπου, ἀρχομένου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., ἐμφανίζονται αἱ πρῶται περιτειχισμένα πόλεις, ἡ χρῆσις τῆς ταινίας εἰς τὰς γωνίας τῶν πύργων εἶναι συνήθης³. Τὴν ἀσφαλεστέραν ὁμοίως βάσιν χρονολογήσεως παρέχουν τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα τῆς στέγης καὶ τῆς ἐπαιετίδος, ἥτοι ἀνθεμωτὰ μέτωπα ἡγεμόνων καλυπτῆρων (κατάλογος ἀριθ. 1-9 καὶ 12) καὶ ἡγεμῶν κορυφαῖος καλυπτῆρ (ἀριθ. 17), μέγα τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος μὲ γραπτὴν διακόσμησιν ἐναλλασσομένων ἀνθεμίων καὶ ἀνθους λωτοῦ (ἀριθ. 19), τεμάχιον γείσου μὲ ὁμοίαν περίπτου γραπτὴν διακόσμησιν (ἀριθ. 18), δύο συνανήκοντα τμήματα πηλίνης ἐπαιετίδος σίμης, ὁμοίως διακοσμημένα (ἀριθ. 20), ὡς καὶ ἕτερον μικρότερον τμήμα ὁμοίας ἐπαιετίδος. Πάντα ταῦτα ἀνήκουν τυπολογικῶς εἰς τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ. ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. Μὲ τὴν χρονολόγησιν ταύτην εὐρίσκεται ἐν συμφωνίᾳ καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τυμπάνων τοῦ ἀετώματος καὶ τῆς ἐπαιετίδος σίμης ὑπολογισθεῖσα κλίσις τοῦ ἀετώματος, ἴση πρὸς 13° περίπτου, ἥτοι σχέσις ὕψους πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς βάσεως τοῦ ἀετώματος 1:4.36, συνήθης εἰς τοὺς ναοὺς κλασσικῶν χρόνων⁴. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ ταῦτα

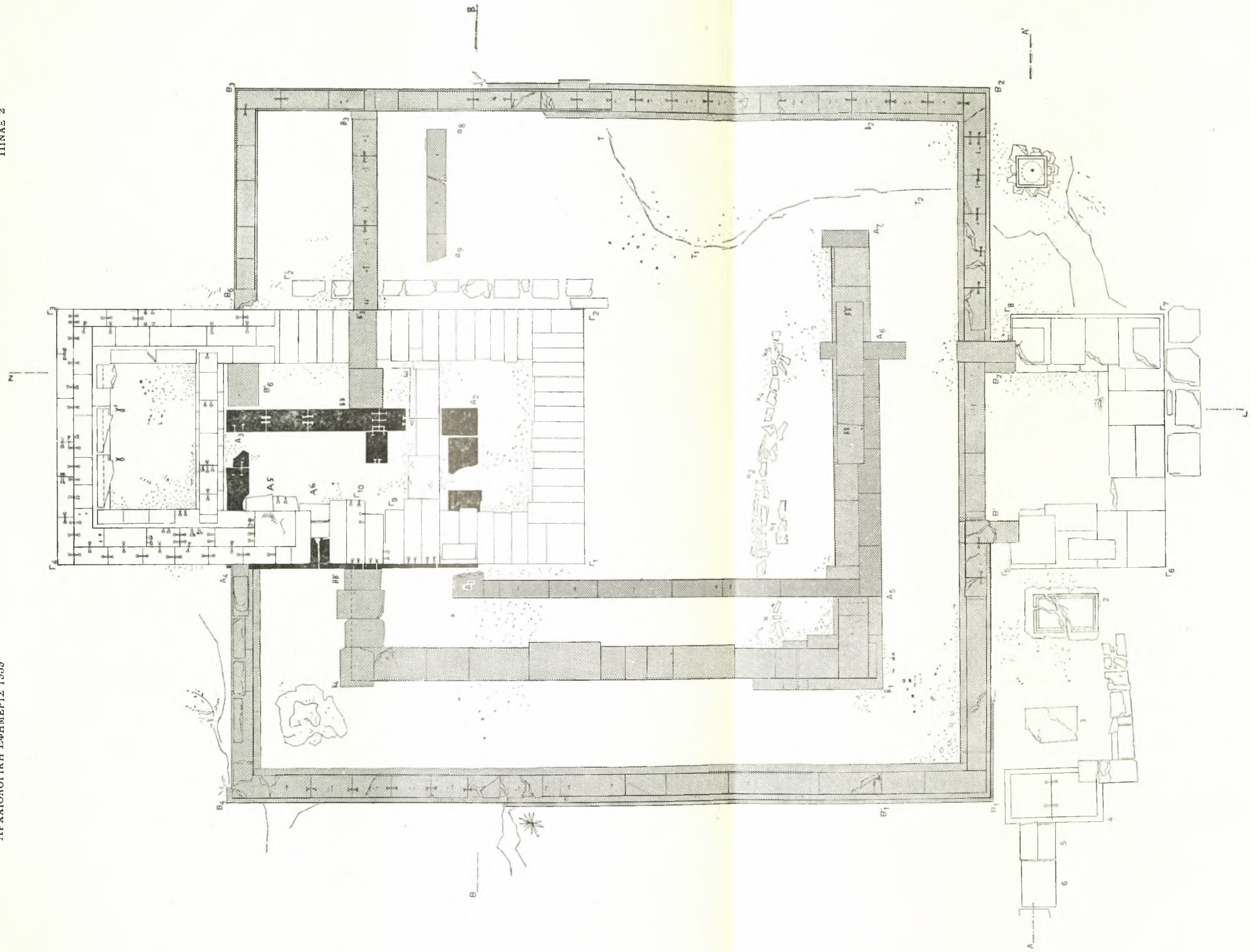
1 W. DINSMOOR, ἔ.ἀ. σ. 175. E. DYGGVE, *Das Laphrion*, σ. 260-1. Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, *Τὰ ὑλικά δομῆς*, τ. Β' σ. 179-183.

2 Ὅμοιοι σύνδεσμοι ἐκ τῶν προπυλαίων τῆς Ἐπιδαύρου (Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, *Τὸ Ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ*, 1900, σ. 142), ἐκ τῆς ἐλληνιστικῆς στοᾶς τοῦ Δελφίνου Μιλήτου, TH. WIEGAND, *Milet I, III*, σ. 128-129, εἰκ. 7 (G. KAWERAU-A. REHM), ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Διὸς Σωτήρος Μεγαλόπολεως, GARDNER-LORING κλπ., *Excavations at Megalopolis 1890-91* (1892), σ. 42 εἰκ. 31, σ. 53 εἰκ. 47, ἐκ τῶν ναῶν Α καὶ Β τοῦ Ἀσκληπείου τῆς Κῶ (3-2^{ου} π.Χ. αἰ.), P. SCHATZMANN, *παρὰ R. HERZOG, Kos I (Asklepieion)*, σ. 7 εἰκ. 11 καὶ πίν. 21. Μεγάλοι τόρμοι πελεκόμορφοι διατηροῦνται ἐπίσης ἐπὶ τοῦ στρογγύλου πύργου τῆς Α. πλευρᾶς τῆς ἄνω ἀκροπόλεως τῆς Γκούμανης-Φιλιατῶν (περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων, Φ. ΠΕΤΣΑΣ, ΑΕ 1952, Παράρτ. 13 κ.ἐξ. Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΔ 1960, Παράρτημα), ἡ ὁποία πάντως δὲν εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ.

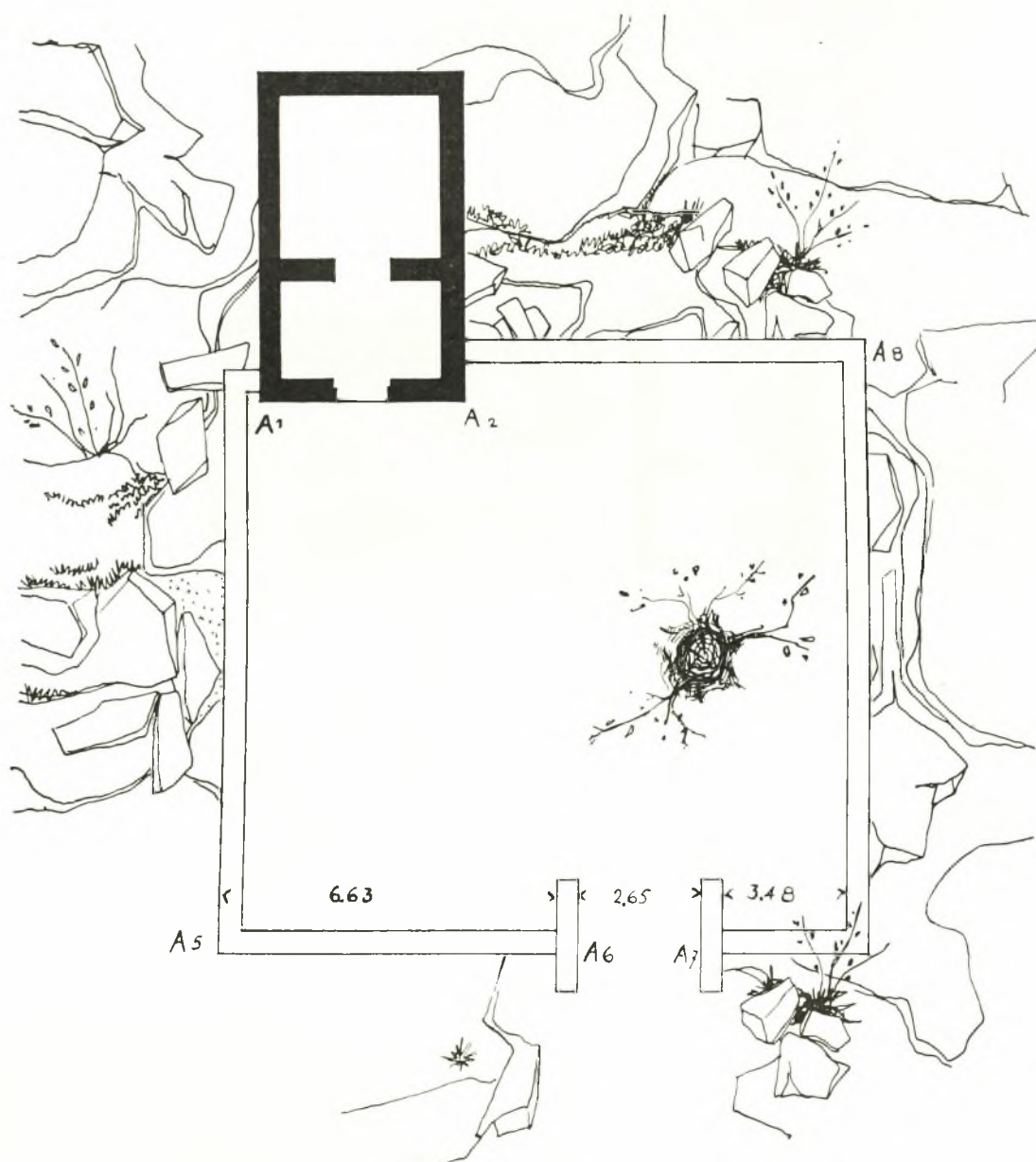
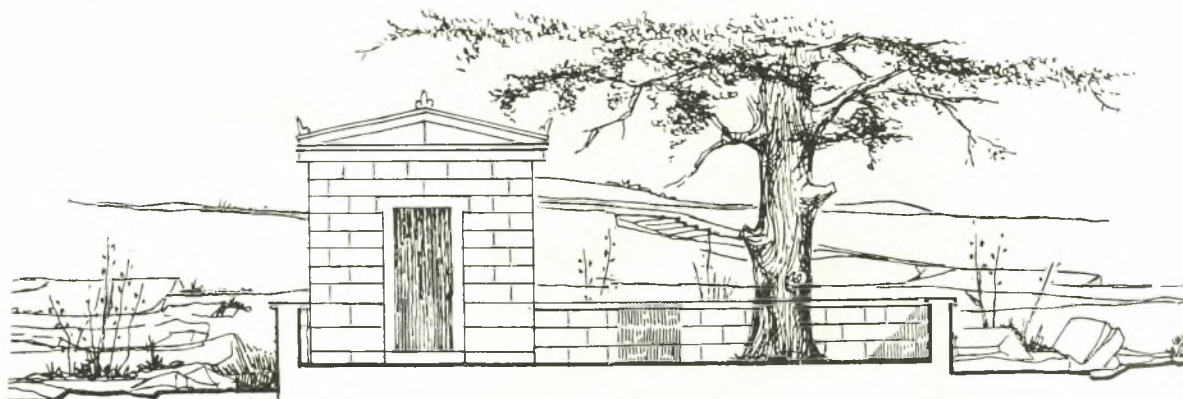
3 Ἡ ἐμφάνισις τῆς καθέτου ταινίας ἐκατέρωθεν τῆς

γωνίας πύργων τείχους ἢ οἰκοδομήματος, ἡ ὁποία τονίζει τὴν κατακόρυφον γραμμὴν τῆς ἀκμῆς, ἐμφανίζεται εἰς μὲν τὴν ἰωνικὴν Ἑλλάδα ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰ., ὡς εἰς τὸ Λητῶν Δήλου (M. WEGNER, *Meisterwerke der Griechen*, 1955, σ. 136, εἰκ. 115), εἰς δὲ τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ. (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 259) ἀποβαίνει δὲ συνήθης κυρίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., W. WREDE, *Attische Mauern*, εἰκ. 83, 85-86. E. BENSON, *JHS 15*, 1895, σ. 314, πίν. 9-10. R. SCRANTON, *Greek Walls*, σ. 81, ὁμοίως οἱ πύργοι τοῦ Ἀκροκορίνθου, SCRANTON, ἔ.ἀ. σ. 85 κ.ἐξ. (Corinth III, II, σ. 12 εἰκ. 7-8), τὸ κατώγιον Κασσώπης-Πρεβέζης, Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 326 κ.ἐξ. Εἰς τὰς ἀκροπόλεις Καλεντζίου, Λυμοκάστρου, Καστρίσης, Βέλλιανης, Καστρίου (Φανάρι), Κασσώπης, Θεσπρωτικοῦ, Ἀμμοτόπου κ.ἄ. ἀπαντᾷ ἐπίσης ἡ κάθετος ταινιωτὴ λάξευσις εἰς τὰς γωνίας.

4 Ἡ κλίσις 1:4 εἶναι ἡ συνήθης εἰς τὰ ἀετώματα, NEUGEBAUER, *Studien über Skopas*, σ. 31.

Κάτοπις ύπαρχούσης καταστάσεως τῆς ἱερᾶς οἰκίας.

*Αναπαράσταση της κατόψεως και της προσόψεως της ιερᾶς οίκιας (β' ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.).